

ЖАНРОУТВОРЮВАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЧАТУ

Теоретико-методологічна концепція статті базується на таких положеннях: 1) модель віртуального жанру – це когнітивний інструмент, що визначає дискурсивну практику віртуального мовленнєвого співтовариства; 2) розвиток жанру чату відбувається за рахунок поліфонічності (що реалізується у полікодівості – використанні різноманітних онтологічно різних семиотичних систем (літери + цифри в межах одного слова; слова + надлишкова графіка, літери й морфем з різних мов тощо) і полімодальності дискурсів чатів – можливість їх сприйняття різними сенсорними каналами) та елімінування лакун – прогалів на «семантичній карті» свідомості комунікантів.

Ключові слова: жанр чату, жанроутворювальні механізми чату, елімінування лакун, поліфонічність.

Наталья Андрианова. ЖАНРООБРАЗУЮЩИЕ МЕХАНИЗМЫ ЧАТА

Теоретико-методологическая концепция статьи базируется на следующих положениях: 1) модель виртуального жанра – это когнитивный инструмент, определяющий дискурсивную практику виртуального речевого сообщества; 2) развитие жанра чата происходит за счет полифоничности (что реализуется в поликодировости – использовании различных онтологически различных семиотических систем (буквы + цифры в пределах одного слова, а слова + избыточная графика, буквы и морфемы из разных языков и др.) и полимодальности дискурсов чатов – возможность их восприятия различными сенсорными каналами) и элиминирования лакун – пробелов на «семантической карте» сознания коммуникантов. Новые виртуальные жанры развиваются в результате когнитивно согласованной деятельности участников коммуникации. Жанрообразующий характер базового концепта обеспечивает стабильность жанра, что обусловлено его ключевой ролью в формировании единой когнитивной множества участников коммуникации.

Ключевые слова: жанр чата, жанрообразующие механизмы чата, элиминирование лакун, полифоничность.

Nataliya Andrianova. GENRE CREATIVE MECHANISMS OF CHAT

Theoretical and methodological concept of the paper is based on the following assumptions: 1) the virtual model of the genre is a cognitive tool that determines the discursive practices of virtual speech community; 2) development of the genre chat due to polyphony (implemented in polycode – usage a variety of ontologically different semiotic systems (letters + numbers within a word, word + excess graph, letters and morphemes from different languages, etc.) and polymodality of discourses chat – the possibility of perception by different sensory channels) and gap eliminating – gaps on the «semantic map» of communicants' consciousness. New virtual genres are emerging as a result of cognitive activity of the participants of the communication. Genre creative basic character of the concept ensures the stability of the genre, due to its key role in the formation of a single set of cognitive communication participants.

Keywords: genre chat, chat creative mechanisms, gap eliminating, polyphony.

Жанрова система Мережі стає явищем мобільним, таким, що постійно змінюється. Ніколи раніше не розвивалася вона так швидко, як у сучасних інформаційно-комунікативних умовах. Різноманітність жанрових модифікацій Інтернету пов'язана з низкою факторів, серед яких слід виділити мультинаціональність віртуального середовища, взаємодію та взаємопроникнення різних етнокультур, глобальність, інтерактивність інтернет-комунікації. Якщо ще кілька років тому всі вчені, які зверталися до проблеми жанрів інтернет-комунікації, посилалися лише на класифікацію жанрових форматів, запропоновану Д. Крістел, то зараз виникає питання жанрової екології, під якою розуміють репертуар і відкриту систему жанрів (Т. Еріксон, С. Херінг), поведінку якої можна дослідити за трьома параметрами – глобальний пул (залучення всіх учасників до комунікації), циркулювання тем, що передбачає перехід учасників

від теми до теми й таким чином розширення кола спілкування та мовленнєвий стимул (енергетичність комунікації). У якості жанроутворювальних пропонувалися особистісний (Т. Еріксон), медійний (М. Макаров, Д. Крістел), дискурсивний (В. Орликовський, Дж. Ятес) і структурний (С. Херінг) параметри.

Метою статті є характеристики жанроутворювальних механізмів чата носіїв англійської, французької, російської, української мов. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: виявити й охарактеризувати жанроутворювальні механізми чату – поліфонічність та елімінування лакун – у мовній свідомості його відвідувачів.

Жанрова система є своєрідним катализатором комунікативних тенденцій суспільства: виникнення нового жанру – завжди сигнал до формування нових комунікативних практик або нових мовленнєвих спільнот (Т. Еріксон, С. Міллер, Дж. Свалес). Процес жанроутворення особливо активізувався з виникненням Інтернету. Комунікативна компетенція сучасного користувача припускає вільне володіння жанрами, зокрема притаманними лише інтернет-комунікації (Л. Компанцева, О. Сиротиніна).

Вибір жанру комунікації розглядають як поліпарадигмальну проблему, зумовлену розумінням прагматичної ролі жанру як інституалізуючої платформи (template) соціальної комунікації, яка структурує комунікативний процес (О. Лутовінова, Л. Щипіцина, Дж. Ятес). Для опису жанрів інтернет-комунікації вживаються кілька синонімічних термінів (*електронний жанр, гіпержанр, віртуальний жанр, дигітальний жанр, цифровий жанр, інтернет-жанр і медійний жанр*), які є синтезом традиційного лінгвістичного знання (жанр) і нової сфери дослідження – інтернет-комунікації.

Термін *віртуальний жанр* вважається дослідниками (О. Вавілова, Л. Компанцева, О. Лутовінова, Л. Щипіцина,) найбільш доцільним, оскільки він пов'язаний із поняттям *віртуальна реальність*, яка твориться в Мережі і семантично продовжує термінологічний ряд, сформований на основі ключового слова *віртуальний* (*віртуальна мовна особистість* (Л. Компанцева), *віртуальна реальність* (П. Кондрашов, С. Херінг, М. Шепард), *віртуальний час* (Д. Крістел), *віртуальний простір* (О. Горошко).

Когнітивно-прагматична специфіка чату семантично закріплена вже в назві жанру. Експансія англійських основ (*chat* – «розмова», «бесіда», «балаканина», *chut* – вигук «ну», що виражає нетерпіння) започаткувала більш глобальний когнітивний процес – експансію термінів з англійської мови в інші: назва жанру *чат* набула статусу коду в мовній свідомості представників різних етнокультур. Інформація в чаті оновлюється практично миттєво і поширюється за моделлю *один – багатьом*. Ці особливості сприяли тому, що чати функціонують не тільки як самостійні жанри, але і входять до складу інших – блогів, персональних сторінок тощо, формуючи тим самим гібридність жанрової системи Інтернету (Є. Вавілова, П. Кондрашов, Д. Крістел, М. Шепард).

Модель інтернет-жанру визначаємо як когнітивний інструмент, що зумовлює дискурсивну практику віртуальної мовленнєвої спільноти (Л. Компанцева, Т. Еріксон), а тому жанроутворювальними механізмами чату є: а) поліфонічність (мовна і культурна), що дає змогу органічно поєднати вербальний і невербальний компоненти комунікації; б) елімінування лакун на всіх рівнях організації дискурсу чатів (структурно-функціональному, лінгвокультурному, лінгвокогнітивному, лінгвопрагматичному).

Для дослідження чату важливі такі аспекти теорії лакуарності: виявлення міжмовних лакун («плям на семантичній карті» образів свідомості комунікантів – І. Марковіна) та механізмів їх елімінування (заповнення лакун як збереження специфічності образу іншої культури у зіставленні з образом власної культури; компенсація – заповнення лакун шляхом добору квазіеквівалента); формування єдиних правил комунікації у жанрі для носіїв різних національно-мовних свідомостей; формування єдиної кодової системи учасників спілкування.

Теорія лакуарності почала формуватися в лінгвістиці більше тридцяти років тому. Російський термін *лакуна* виник ще раніше – в кінці 1950-х – на початку 1960-х років від французького терміна *lacune*, уведеного в науковий побут французькими лінгвістами Дж. Дабл й А. Малбланк. Раніше теорія лакуарності використовувалася лише в перекладознавстві. На

сьогодні теорія лакун актуальна для різних галузей лінгвістичного дослідження – міжкультурної комунікації й міжкультурного зіставлення, когнітивної прагматики, психолінгвістики, соціолінгвістики тощо.

Обґрунтування лакунарності як загальнолінгвістичної проблеми, розробка якої повинна здійснюватися в поліпарагмальному напрямку, було запропоновано Ю. Сорокіним, В. Жельвисом та їхніми учнями – І. Марковіною, І. Панасюком, Е. Гродським.

Дослідження міжкультурного спілкування, до якого належить й інтернет-комунікація, неможливо здійснити без аналізу специфіки мовної свідомості представників різних етнокультур. У цьому дослідницькому полі теорія лакун застосовується «як інструмент вивчення (1) ступеня й характеру *розбіжності* образів свідомості учасників (міжкультурного) спілкування; (2) ступеня й характеру нерозуміння фрагментів неавтохтонного вербального й невербального досвіду й (3) стратегій поєднання образів «свого» і «чужого» свідомості під час вибору тактик досягнення розуміння «чужої» культури» [11, с. 5]. Поняття *лакуна* розуміють як «білу пляму на «семантичній карті» образів свідомості комунікантів» [12, с. 12]. Виникнення лакуни зумовлене неконгруентністю картин світу комунікантів, що належать до різних етнокультур. Для дослідження віртуальних жанрів важливим є розуміння лакуни як суміжного поняття *когнітивної прагматики* (заповнення білих плям на «семантичних картах» образів свідомості комунікантів з метою здійснення міжособистісної комунікації) і *лінгвокультурології* (продуктивний обмін культурним і комунікативним досвідом представників різних лінгвокультур як шлях подолання ситуацій нерозуміння при взаємодії різних представників різних етносів, культур, конфесій тощо).

Представлені в лінгвістичних дослідженнях класифікації лакун досить різноманітні. Для цього дослідження значущими є розподіл лакун на внутрішньомовні й міжмовні.

Внутрішньомовні (інтракультурні) лакуни виявляються в одномовній ситуації, коли в лексичній системі тієї або іншої мови відсутнє слово, що потенційно могло б існувати для позначення існуючого поняття, або одиниця певної стилістичної належності, або морфологічна форма та ін. На думку Й. Стерніна, «...у кожній мові існує велика кількість внутрішньомовних лакун, тобто порожніх, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови, хоча близькі за значенням лексеми можуть бути наявні» [18, с. 7] Найбільш повний опис внутрішньомовних лакун був представлений Г. Биковою. Дослідниця запропонувала визначення цього типу лакун у міждисциплінарному напрямі, визначаючи когнітивно-прагматичні механізми розвитку мови крізь призму заповнення лакунарності. «Найпоширеніша внутрішньомовна лексична лакуна – це значеннєвий зміст до його об'єктивації в новому слові, коли відсутнє зчеплення ідеального з матеріальним (звуковою оболонкою), тобто у вигляді кількаслівного найменування, що рано або пізно стане (і звичайно, стає) семантичною основою, «трампліном», «стартовим майданчиком» лексичної об'єктивації» [4, с. 45].

Міжмовні (інтеркультурні) лакуни становлять «відсутність слів для позначення понять, які, безсумнівно, існують у певному суспільстві і які мають особливе словесне позначення в іншій мові» [5, с. 261]. Міжмовні лакуни можуть бути виявлені тільки в межах порівнюваних етнокультур. Й. Стернін зазначає: «Міжмовні лакуни виявляються при зіставленні різних мов: якщо в одній із них не знаходиться лексичного еквівалента якій-небудь одиниці іншої мови, то можна говорити про існування в ній лакуни» [18, с. 208 – 209].

Для дослідження віртуальних жанрів важливі такі аспекти теорії лакунарності: виявлення міжмовних лакун та принципів їх елімінування; формування єдиних принципів комунікації в жанрі предстаників різних етнокультур; формування єдиної кодової системи учасників спілкування.

Міжмовні (інтеркультурні) лакуни можуть бути виявлені тільки при зіставленні національних образів свідомості в умовах міжкультурного спілкування. «У процесі міжкультурного діалогу відбувається взаємна адаптація національних свідомостей носіїв культур-комунікантів: «своє» співвідноситься, поєднується й узгоджується з «чужим», що вочевидь є єдиним можливим способом збагнення «чужого» образу світу» [11, с. 12]. Елімінування здійснюється двома способами – *заповненням* і *компенсацією*. «Збереження

специфічності (сторонності) образу інокультурної свідомості при спробі осмислити факт його відмінності зі своїм образом або ж факт відсутності аналогічного образу в рідній свідомості відбувається при елімінації лакун шляхом заповнення» [11, с. 14]. Компенсація припускає заповнення лакун шляхом добору квазіеквівалента, аналога «чужому» образу у своїй культурі. Так, при розгляді концептуальної діади «свій – чужий» у російській, українській, англійській і французькій етнокультурах було виявлено формування квазіеквівалента *сукупний об'єкт* в англійській і французькій мовах поняттю *свій* у російській та українській.

Інтерактивність і глобальність інтернет-комунікації забезпечують взаємопроникнення лінгвокультурних мереж, що сприяє заповненню інтеркультурних лакун і формуванню спільних принципів комунікації в різних жанрах інтернет-комунікації. Наявність в учасників комунікації єдиної кодової системи забезпечує успішність спілкування. «Культурна глухота», «історико-культурна амнезія» [14, с. 27] – фактори, що перешкоджають розробленню єдиного коду мовленнєвої спільноти й призводять до комунікативних невдач. Тому формування мовної поліфонії, і як її особливого випадку кодово-модальної поліфонії, розглядаємо як механізм делакунізації, що сприяє формуванню мовленнєвих спільнот і жанровому закріпленню принципів їхнього спілкування.

Знання норм комунікації, побудови дискурсу, принципів кодування інформації, спільних для всіх членів мережевої спільноти комунікації, – необхідна умова їхнього спілкування. Чат – жанр, визнаний практично у всіх етнокультурах, представлених в Інтернеті; відкритість, дружелюбність, високий ступінь синхронності зворотного зв'язку – комунікативно-прагматичні характеристики, що зумовлюють культурну й мовну поліфонію – багатоголосся, «у якому має місце рівноправ'я голосів» [8, с. 262]. Поліфонія – обов'язкова прагматична умова існування чату.

Мовна поліфонія – співіснування на єдиному комунікативному просторі кількох мов, що не припускає їхньої обов'язкової рівноправності [8, с. 262]. Як особливий випадок мовної поліфонії можна розглядати кодово-модальну поліфонію, що реалізується у *креалізованих* текстах – *полікодових* (створених за допомогою знаків різних семіотичних систем) і *полімодальних* (тих, що сприймаються різними сенсорними каналами).

Культурна поліфонія – співіснування кількох культур у межах однієї національно-лінгвокультурної спільноти при її можливій рівноправності або нерівноправності (навіть до ситуації домінування – на правах титульної, престижної й/або обов'язкової для всіх – однієї з культур) [8, с. 262].

Синтез природної людської мови з іншими знаковими системами – закономірний результат комунікативного розвитку людства. «Синкретизм поезії й музики, імовірно, первинний по відношенню й до поезії, і до музики – так само як візуальні сигнали кінесики органічно пов'язані з тими або іншими аудіальними знаковими системами» [18, с. 327]. Поліфонічні тексти тривалий час не привертати до себе уваги лінгвістів. Проте в несправедливо забутій книзі А. Реформатського «Теоретична редакція книги», виданої ще в 30-і роки ХХ сторіччя, ілюстрація розглядається як особливий структурний момент висловлення, що має вивчатися лінгвістикою.

Пізніше поліфонічною організацією комунікації зацікавилися психолінгвісти. Розглядаючи проблему оптимізації мовного впливу, Л. Леонтьєв зазначав, «що код (1 «поверх») не обов'язково повинен бути мовленнєвим або тільки мовленнєвим, тобто є можливість варіювати кодові засоби за наявності деяких психологічних констант впливу (кодовані смисли, структури смислу й т.д.)» [9, с. 37]. Аналогічне розуміння мовленнєвого впливу припускає регуляцію діяльності людини іншими за допомогою різних комбінацій мовних засобів і засобів інших знакових систем, тобто текстів, що складаються з гетерогенних компонентів.

Початок комплексному лінгвістичному осмисленню поліфонічних текстів було покладено в роботах з семіотики – «науки про комунікативні системи й знаки, якими у процесі спілкування користуються люди (і не тільки люди, але й тварини або машини)» [10, с. 6]. Поняття знака – фундаментальне поняття семіотики. В умовах інформаційно-комунікативного суспільства знак стає провідником, обов'язковою умовою передачі інформації й

комунікативного впливу, оскільки знаки «мають здатність до енергетично нерівноцінного впливу» [10, с. 9]. Енергія впливу немовних об'єктів усе частіше використовується в комунікації, вони стають «по-справжньому значущими лише настільки, наскільки дублюються або ретранслюються мовою» [2, с. 114].

Полікодову організацію тексту досліджували в 1974 році Г. Ейгер і Л. Юхт, розглянувши опозицію моно- і полікодових текстів. «До полікодових текстів у широкому семіотичному смислі повинні бути віднесені випадки поєднання природного мовного коду з кодом якої-небудь іншої семіотичної системи (зображення, музика тощо)» [18, с. 107]. О. Сонін називає полікодовими «тексти, побудовані на поєднанні в єдиному графічному просторі семіотично гетерогенних складових – вербального тексту в усній або письмовій формі, зображення, а також знаків іншої природи» [15, с. 117]. Поняття *поліфонічний текст* у сучасній науці дублюється низкою назв – *семіотично ускладнений, нетрадиційний, відеовербальний, лінгвовізуальний, складовий, креолізований*.

Дослідники пропонують розрізнити вербальний і невербальний компоненти в поліфонічних текстах, орієнтованих на «всі п'ять органів почуттів, які виконують у людському суспільстві семіотичні функції» [3, с. 22]. Інтерес до невербальних засобів комунікації в сучасних лінгвістичних дослідженнях значно зріс, про що свідчать роботи вчених О. Анісімової, О. Каменської, Ю. Сорокіна, Є. Тарасова, D. Crystal, S. Herring й ін., присвячені лінгвістиці поліфонічного тексту. Візуалізація тексту стає тепер вимогою сучасної комунікації. Інтернет-комунікація активізувала цей процес, зумовивши об'ємність і мультимедійність тексту, інтеграцію багатьох семіотичних систем у єдиний комунікативний простір. «Ескалація зображення» не тільки знаменує собою якісно новий процес розвитку комунікації, але й знаменує новий етап розвитку глобального суспільства – інформаційно-комунікативний, що відповідає першорядним потребам сучасного суспільства» [7, с. 17].

Таким чином, у комунікативній системі сучасного суспільства окреслюється низка тенденцій, зумовлених «ескалацією зображення»: по-перше, «глобальний світ, світ постесучасності, орієнтується на візуальний спосіб подання інформації, що призвело до обґрунтування необхідності виділення в межах сучасної науки поняття візуальності» [6, с. 40]; по-друге, «ми можемо констатувати все більшу візуалізацію інформації, що поступає до нас,... візуальна інформація швидше досягає «своєї мети» – свідомості того, хто її сприймає» [8, с. 263]; по-третє, «відучуючися сприймати вербальну інформацію й, отже, відучуючися її декодувати, ми втрачаємо здатність критично її осмислювати» [8, с. 264], що зменшує межу критичного оцінювання інформації, людина виявляється більш підданою маніпулюванню; по-четверте, культурно-мовний поліфонізм приводить до «медіалізації буття» [8, с. 269] – розмивання/стирання адресант-адресатних фігур, що й визначає «флешмобність» мовної свідомості й комунікації.

Кількість взаємодіючих семіотичних систем є різною для кожного окремого поліфонічного тексту. До появи інтернет-комунікації найбільш складними поліфонічними системами дослідники вважали мюзикли, особливо кінематографічні, – «більш складні синкретичні уявлення, що поєднують цілий ряд аудіальних і візуальних семіотичних засобів; дискурси масової комунікації. У телебаченні, кіно, рекламі виникнення смислів залежить від взаємодії зображення, звуку й написання знаків» [1, с. 321].

Отже, поліфонія чатів сприяє взаємопроникненню національних мовних картин світу, когнітивному накладанню мовних свідомостей представників різних націй. Ці тенденції мають глобальний характер, тим самим формуючи спільні для всіх зіставлюваних мов принципи комунікації в чаті.

У дослідженні обґрунтовано, що розвиток жанру чату відбувається за рахунок поповнення його лакуарності, яка зумовлює формування образу специфічних реалій, процесів, станів, зовнішніх відносно узуального досвіду носія тієї чи іншої етнокультури. Елімінування лакун було досліджено на всіх рівнях організації чату – системно-функціональному, лінгвокультурному, лінгвокогнітивному та лінгвопрагматичному.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов) / Е. Е. Анисимова // Вопросы языкознания. – 1992. – № 1. – С. 71–78.
2. Барт Р. Основы семиологии / Р. Барт // Структурализм: «за» и «против»: [сб. ст.]. – М.: Прогресс, 1975. – С. 114–163.
3. Большакова Л. С. О содержании понятия «поликодовый текст» / Л. С. Большакова // Вестник СамГУ. – 2008. – № 4 (63). – С. 9–24.
3. Быкова Г. В. Внутряязыковая лакунарность в лексической системе русского языка / Г. В. Быкова. – Благовещенск: Изд-во АмГУ, 1998. – 218 с.
4. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – Л.: Просвещение, 1977. – 300 с.
5. Зенкова А. Ю. Визуальная метафора в социально-политическом дискурсе: методологический аспект / А. Ю. Зенкова // Многообразии политического дискурса. – Екатеринбург: ИФиП УрО РАН, УРГСХА, 2004. – С. 39–54.
6. Каменская О. Л. Лингвистика на пороге XXI века / О. Л. Каменская // Лингвистические маргиналии. – М.: Высшая школа, 1996. – Вып. 432. – С. 13–21.
7. Красных В. В. Ното loquens в эпоху языковой и культурной полифонии / В. В. Красных // Язык и сознание: психолингвистические аспекты: [сб. ст.] / [под ред. Н. М. Уфимцевой, Т. В. Ушаковой]. – М.: Калуга: Эйдос, 2009. – С. 261–270.
8. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 365 с.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера: культура и взрыв. Внутри мыслящих миров / Юрий Михайлович Лотман. – СПб.: Искусство-СПб., 2004. – 703 с.
10. Марковина И. Ю. Влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на понимание текста : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Ю. Марковина. – М., 1982. – 23 с.
11. Марковина И. Ю. Элиминирование лакун как действие социально-психологических механизмов «притяжения» и «отталкивания» / И. Ю. Марковина // Вопросы психолингвистики. – 2006. – № 3. – С. 12–33.
12. Реформатский А. А. Техническая редакция книги: теория и методика работы / А. А. реформатский, М. М. Каушанский. – М.: Гизлегпром, 1933. – 414 с.
13. Рубинштейн Л. С. Духи времени / Лев Семенович Рубинштейн. – М.: КоЛибри, 2008. – 350 с.
14. Сонин А. Г. Экспериментальное исследование поликодовых текстов: основные направления / А. Г. Сонин // Вопросы языкознания. – 2005. – № 6. – С. 115–123.
15. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – С. 178–187.
16. Сорокин Ю. А. Культурология и психолингвистика: цели и методы / Ю. А. Сорокин // Вопросы психолингвистики. – 2006. – № 3. – С. 8–11.
17. Ярмахов Б. Б. Межкультурная коммуникация: аспект социальной идентичности / Б. Б. Ярмахов // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах: материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2002. – Ч. 1. – С. 183–185.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.